

d. Kanony; e. Mszały rekwalne; f. Graduały; g. Brewiarze – krakowski i rzymskie oraz patronał brewiarzowy; h. Martyrologia; i. Antyfonarze; j. Psalterze; k. Procesjonały; l. Agendy i rytuały; m. Homiliarze; n. Zbiory biblijnych czytań mszalnych; o. Kalendarze diecezji krakowskiej; p. Inne; 2. Pismo Święte oraz literatura naukowa o Biblii; 3. Dzieła ojców Kościoła i starożytnych pisarzy kościelnych; 4. Teologia; 5. Teoria duszpasterstwa; 6. Teologia moralna; 7. Teologia dogmatyczna; 8. Teologia pozytywno-kontrowersyjna; a. Autorzy zagraniczni; b. Autorzy krajowi; 9. Teologia ascetyczno-mistyczna; 10. Literatura dewocyjna; 11. Kaznodziejstwo; a. Autorzy zagraniczni; b. Autorzy polscy; 12. Katechizmy; 13. Hagiografia; 14. Prawo kościelne; 15. Prawo świeckie; 16. Historia; 17. Filozofia; 18. Literatura; 19. Medycyna; 20. Nauki przyrodnicze, geografia, matematyka; 21. Architektura; 22. Encyklopedie; **III. Ośrodki wydawnicze, z których pochodziły książki oraz drukarze.** 1. Księgi liturgiczne; 2. Rękopisy i inkunabuły; 3. Starodruki biblioteczne, a. Ośrodki krajowe, b. Ośrodki zagraniczne. **IV. Użytkowanie księgozbiorów.** 1. Sprawowanie kultu religijnego; 2. Nauczanie; 3. Czytelnictwo i wypożyczanie; 4. Dzieła nieortodoksyjne; 5. Zainteresowania właścicieli i użytkowników; 6. Dzieła i pisarze związani terenami prepozytury kieleckiej. **Aneks.**

Ks. Andrzej Kwaśniewski

Ks. Jacek K a p u ś c i ń s k i, *Duchowieństwo diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz (KUL). Recenzenci: ks. prof. dr hab. Jan Związek (Akademia Jana Długosza w Częstochowie), o. dr hab. Roland Prejs OFMCap, prof. KUL.

W polskiej historiografii kościelnej dopiero w drugiej połowie XX w. badacze zaczęli nieco baczniej zwracać uwagę na rolę i znaczenie duchowieństwa jako odrębnej warstwy społecznej. Wypracowana wówczas metodologia zaowocowała kilkoma cennymi publikacjami. W przeważającej mierze ukazały one dzieje duchowieństwa w okresie niewoli narodowej. Poza dwoma artykułami, nawiązującymi do okresu II Rzeczypospolitej, znamiona iście pionierskie w tym względzie zdecydowanie zachowała publikacja ks. Jana Walkusza¹. Otworzyła ona później cały cykl badawczy poświęcony sprawom duchowieństwa poszczególnych diecezji w okresie dwudziestolecia. Na tej podstawie można mówić, iż ta tematyka stała się specjalizacją Katedry Historii Kościoła XIX i XX wieku w KUL. Pod kierunkiem ks. prof. Zyg-

¹ *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992, ss. 471.

munta Zielińskiego powstały jeszcze cztery takie dysertacje². Kontynuację powyższych badań naukowych podjął następny kierownik owej katedry uniwersyteckiej ks. prof. Jan Walkusz. To właśnie pod jego kierunkiem została napisana kolejna rozprawa naukowa o dziejach duchowieństwa w II Rzeczypospolitej, tym razem należącego do diecezji częstochowskiej.

Dotychczasowe badania naukowe niewątpliwie ukazują, że duchowieństwo polskie okresu międzywojennego miało znaczny wkład w rozwój odradzającej się ojczyzny. Tym samym zaznaczyło swoje miejsce w społeczeństwie jako jej odrębna warstwa. Co prawda ówczesna sytuacja geopolityczna wytworzyła sprzyjające warunki do takiej działalności duchownych, ale nie należy zapominać, iż aby do tego doszło niejednokrotnie ci sami kapłani, w trudnych do policzenia przypadkach, wykazali się bohaterskim patriotyzmem. Chociażby w tym kontekście można mówić o istotnej roli Kościoła katolickiego w dziejach Polski. Toteż na okres międzywojenny, pod wpływem różnych czynników, przypadają widoczne oznaki działań zmierzających do zawarcia porozumień na linii państwo–Kościół. Przejawem tego był podpisany w dniu 10 lutego 1925 r. konkordat i przeprowadzona w październiku tego samego roku reorganizacja struktur kościelnych w Polsce. W takich zatem okolicznościach w dniu 28 października 1925 r. na mocy bulli „Vixdum Poloniae unitas” powstała diecezja częstochowska. Pomimo niezbyt długich dziejów tej diecezji posiada ona już znaczny dorobek historiograficzny. Nieocenione osiągnięcia w tym względzie położył ks. prof. Jan Związek. Zarysowana dość szeroko w publikacjach problematyka kapłańska diecezji częstochowskiej nie objęła jednak kompleksowego opracowania dziejów duchowieństwa w okresie II Rzeczypospolitej. Wobec takiej sytuacji podjęto badania w tej dziedzinie, czego wynikiem jest przedstawiana dysertacja.

Celem tej pracy jest w miarę czytelne ukazanie działalności i dorobku duchowieństwa diecezji częstochowskiej w latach 1925-1939. Cezurę czasową stanowią daty związane z powstaniem tej diecezji i wybuchem drugiej wojny światowej. W te piętnaście lat istnienia diecezji wpisują się nierozłącznie związane z nią dzieje miejscowego duchowieństwa. Ramy terytorialne badanego zjawiska wyznaczają granice diecezji częstochowskiej. Uchwycenie więc w strukturach diecezjalnych roli duchowieństwa jako odrębnej warstwy społecznej było ważnym wyzwaniem. Trzeba przy tym pamiętać, iż losy kapłanów wplatają się w dzieje lokalnych społeczności. Stąd poza charakterystycznym rysem kapłańskim, czyli ich obowiązkami i zadaniami, wynikającymi z tytułu święceń i pełnionej misji, należało prześledzić ich codzienne życie pod kątem współtworzenia wydarzeń wraz z powierzonymi im pieczy parafianami. Ponadto uzyskanie jak najpełniejszego obrazu działalności księży wiązało się z analizą ich życiorysów, które swymi początkami sięgały nawet połowy XIX w. Wypracowany we wspomnianej już „szkole lubelskiej” kwestionariusz badawczy do

² A. S z a l, *Duchowieństwo diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w latach 1918-1939*, „Premisla Christiana” 3(1989/1990), s. 15-266, Przemyśl 2005; B. S t a n a s z e k, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918-1939*, Lublin 1999, H. O l s z a r, *Duchowieństwo diecezji katowickiej (śląskiej) w latach 1918-1939*, Katowice 2000; W. G u z e w i c z, *Duchowieństwo diecezji łomżyńskiej w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2003.

tego zagadnienia niejako wskazał odpowiednie rozwiązania metodologiczne. W pierwszej kolejności, po ustaleniu liczby wszystkich kapłanów w diecezji, została sporządzona specjalna kartoteka personalna. Ze względów dokonań historiograficznych miała ona nieco inny kształt niż w przypadku wcześniejszych badaczy tej problematyki. Tutaj przyjęła ona raczej postać zbioru życiorysów tychże księży, bowiem z małymi wyjątkami każdy duchowny z tego okresu miał opracowany fachowo biogram.

Następnie w wyniku badań i ustaleń historycznych scharakteryzowano duchowieństwo częstochowskie okresu międzywojennego pod kątem liczebności (473 księży), struktury wieku, pochodzenia (terytorialnego i społecznego), pełnienia funkcji kościelnych oraz przynależności do organizacji kapłańskich. Było rzeczą niedopuszczalną, aby zobrazowaną w ten sposób społeczność kapłańską nie osadzono uprzednio w kontekście terytorialnym. Wyznaczały go oczywiście granice diecezji. Obejmowały one regiony, które względem siebie były dość zróżnicowane. Inną specyfikę miały chociażby obszary przemysłowe Zagłębia Dąbrowskiego, a inną tereny rolnicze w okolicach Wielunia. W aspekcie religijnym natomiast zdecydowanie wyróżniał się region częstochowski ze sławnym klasztorem jasnogórskim.

Jednym z istotnych czynników w wypełnianiu przez kapłanów powierzonej im misji były ich szeroko rozumiane predyspozycje. Z niezmierną pomocą w ich rozwoju przychodziło seminarium duchowne, gdzie kandydaci do kapłaństwa przechodzili odpowiednią formację. Niejednokrotnie trafiały już tam osoby mające za sobą wcześniej rozpoczęte studia na innych uczelniach. W seminarium duchownym alumni kształtowali przede wszystkim swoją postawę kapłańską zarówno w wymiarze intelektualnym jak i ascetycznym. Rysem charakterystycznym diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej było posiadanie przez nią seminarium duchownego w Krakowie pod Wawelem. Toteż z jednej strony stanowiło to pewną trudność, z drugiej zaś przyszli kapłani mogli zdobywać wykształcenie na cieszącym się sławą Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rozpoczęty w ten sposób proces formacyjny był następnie kontynuowany przez kolejne lata posługi duszpasterskiej. Stąd niektórzy z księży podejmowali studia specjalistyczne, przystępowali do egzaminów aprobacyjnych i brali udział w różnego rodzaju konferencjach i spotkaniach ascetycznych. Dopełnieniem całości dobrze rozumianego życia kapłańskiego było wywiązywanie się przez księży z wszelkich obowiązków wynikających ze stanu duchownego. Dopiero mając za sobą takie doświadczenia, księża spełniali określone funkcje diecezjalne i podejmowali szeroki wachlarz działalności.

Znaczący wkład w organizację i funkcjonowanie diecezji miał bp Teodor Kubina. Przez cały okres dwudziestolecia kierował tą diecezją i nadawał niemal od podstaw właściwy kierunek rozwoju poszczególnym instytucjom w diecezji. Początkowo sam, a od 1936 r. wraz z biskupem pomocniczym Antonim Zimniakiem, podejmowali wynikające z ich urzędu działania. Pomocą w sprawach administracyjnych służyła także Kuria Biskupia i Sąd Biskupi. Poza nimi w zarządzie diecezją wspomagali biskupa komisarze i dziekani. Zdecydowanie większa część duchowieństwa angażowała się w pracę duszpasterską. Na czele parafii stali proboszczowie. Do pomocy im wyznaczano wikariuszy. Osobną grupę wśród duchowieństwa diecezjalnego tworzyli prefekci. Działalność ich dotyczyła nauczania religii w szkołach średnich i powszech-

nych. W strukturach duchowieństwa warto też zwrócić uwagę na kapelanów, którzy posługiwali w domach zakonnych, więzieniach i wojsku. Kolejną cechą charakterystyczną diecezji było rozbudowane tzw. duszpasterstwo wśród wychodźców. Wielkim orędownikiem tego duszpasterstwa był sam bp Teodor Kubina, który niejednokrotnie sam dawał przykłady takiej działalności.

Podstawowym zadaniem duszpasterskim było sprawowanie kultu Bożego, które polegało na udzielaniu sakramentów św. i celebrowaniu sakramentaliów oraz różnego rodzaju nabożeństw. Działalność duszpasterska implikowała także szeroko rozumiane nauczanie. Przejawiało się ono w kaznodziejstwie i katechizacji (szkolnej i parafialnej). Tzw. duchowieństwo szeregowe żywo uczestniczyło w życiu wielu organizacji i stowarzyszeń kościelnych. Przede wszystkim pełnili w nich funkcje kierownicze, czy to w strukturach całej diecezji czy tylko parafii. Na nich też zwykle spadała odpowiedzialność i troska o miejscowe świątynie i budynki parafialne. Zdarzało się, że aktywność niektórych księży wychodziła poza ramy działalności duszpasterskiej. Podejmowane w ten sposób inicjatywy stawiały duchownych w jeszcze wyraźniejszym świetle. Warto w tym miejscu wspomnieć ich zaangażowanie na rzecz obrony ojczyzny, następnie troskę o należyty jej rozwój (szkolnictwo, organizacje społeczne, kultura), aż w końcu podejmowanie przez nich działalności piśmienniczej i wydawniczej.

Powyższe ustalenia w zdecydowanej mierze zostały oparte na materiałach źródłowych. Ponieważ dotychczasowy stan badań w znikomym tylko stopniu odpowiadał na wstępnie postawione pytania badawcze, siłą rzeczy trzeba było odwołać się w pierwszej kolejności do materiałów archiwalnych. Pochodziły one z 21 archiwów kościelnych i 7 archiwów państwowych. Materiałami źródłowymi okazały się także różnego rodzaju prace drukowane. Generalnie sprowadziły się one do bibliografii, encyklopedii, słowników, leksykonów, przewodników, katalogów oraz wielu ustaw, sprawozdań, rozporządzeń, programów, regulaminów i wspomnień. Przy pisaniu tej rozprawy wykorzystano również szeroką gamę prasy. Wśród niej trzeba wyszczególnić miesięcznik „Wiadomości Diecezjalne” i tygodnik diecezjalny „Niedziela”. Wydawane one były w całym okresie badanej rzeczywistości. Stąd stanowią cenne źródło informacji. Dość wspomnieć, iż zamieszczane na łamach „Niedzieli” artykuły i krótkie noty prasowe pozwoliły, po ich analizie, na rozwiązanie wielu zawitych problemów. Na uwagę zasługuje także zebrana literatura przedmiotu, w której dominują osiągnięcia historiografii regionalnej. Zgromadzony w ten sposób materiał bibliograficzny został następnie poddany analizie według metody systematycznej i statystycznej. Pozwoliło to, w kontekście postawionego celu i sformułowanych pytań badawczych, wyznaczyć strukturę i układ niniejszej rozprawy.

Wydaje się, że w ten sposób opracowana działalność i dorobek duchowieństwa diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej wyczerpująco odpowiada na postawione we wstępie pytania badawcze. W świetle wypracowanych ustaleń widać szeroką płaszczyznę aktywności przebadanego duchowieństwa. Uczestniczyło ono niemal we wszystkich dziedzinach życia, od religijnego poprzez społeczne, aż po polityczne. Zróżnicowany materiał bibliograficzny pozwolił niektóre niewyjaśnione dotąd kwestie głęboko zanalizować, inne jedynie dały się zarysować. Ze względów metodologicznych niemożliwe okazało się przebadanie i wyczerpanie wszystkich zagadnień. Otwiera to tym samym drogę do dalszych studiów tej problematyki.

Zresztą, jak zaznaczono w poprzednich tego typu pracach, każdy z przytoczonych paragrafów może stanowić osobną tematykę badań i w przyszłości zaowocować obszerną monografią. Należy także wziąć pod uwagę to, iż w przyszłości mogą pojawić się jeszcze inne materiały źródłowe, które ujawnią dodatkowe aspekty życia i działalności badanego duchowieństwa.

Treść pracy

I. Diecezja częstochowska – charakterystyka strukturalna. 1. Terytorium i ludność; 2. Administracja kościelna; 3. Analiza strukturalna kadr duchowieństwa; **II. Oblicze intelektualne i ascetyczne.** 1. Edukacja przedseminaryjna; 2. Studia seminaryjne; 3. Wykształcenie specjalistyczne; 4. Egzaminatory aprobacyjne, zebrania i kursy specjalistyczne; 5. Życie duchowe i sprawy dyscyplinarne; **III. Ordynariusz i jego polityka personalna.** 1. Rządcy diecezji; 2. Dobór najbliższych współpracowników; 3. Obsada stanowisk duszpasterskich; 4. Sprawy socjalno-bytowe kapłanów; **IV. Działalność duszpasterska.** 1. Sprawowanie kultu; 2. Nauczanie; 3. Organizacje i stowarzyszenia kościelne; 4. Troska o świątynie i budynki gospodarcze; **V. Aktywność towarzysząca pracy duszpasterskiej.** 1. Działalność patriotyczno-polityczna; 2. Działalność społeczna; 3. Działalność piśmienniczo-wydawnicza.

Ks. Jacek Kapuściński

Ks. Krzysztof K o c h, *Konstantyn Dominik (1870-1942), biskup pomocniczy chełmiński*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz (KUL). Recenzenci: ks. prof. dr hab. Anastazy Nadolny (UMK Toruń), ks. dr hab. Anzelm Weiss, prof. KUL.

Dzieje poszczególnych Kościołów diecezjalnych nieodłącznie związane są z działalnością ich pasterzy, więcej – są przez nich w dużej mierze kształtowane. W tym procesie biskupi ordynariusze wspierani są między innymi przez swoich sufraganów (biskupów pomocniczych). I o ile aktywność tych pierwszych cieszy się, ze zrozumiałych względów, większym zainteresowaniem badaczy dziejów, to zaangażowanie duszpasterskie i oddziaływanie na duchowieństwo i wiernych świeckich biskupów sufraganów pozostaje raczej na dalszym planie zainteresowań.

Postać bpa Konstantyna Dominika nie była dotychczas w literaturze dogłębnie i całościowo opracowywana. Ukazała się co prawda w latach osiemdziesiątych XX wieku książka poświęcona jego osobie, niezbyt wysoko możemy jednak cenić jej wartość jako opracowania historycznego, gdyż pozbawiona aparatu naukowego, bogata w niesprawdzone fakty zdaje się być raczej zbiorem wspomnień o chełmińskim